

УДК 331.105.44:32

В. М. Докашенко**ПРОФСПІЛКИ ТА РОБІТНИЧІ ЗБОРИ.
ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МОБІЛІЗАЦІЙНОГО
ІНСТРУМЕНТА «ВІДЛИГИ»**

Простеження процесу функціонування робітничих зборів трактується автором як форма організації суспільства, що виступає важливою складовою дослідження радянської моделі тоталітарних відносин. Доводиться, що зміна класичного сталінізму на ліберальну «відлигу» підштовхнула владу до спрямування робітничих зборів робітників і службовців у найбільш вигідне для неї русло. Визначається значення діяльності професійних спілок у царині політичної значущості робітничих зборів для влади «відлиги». Зроблено висновки щодо використання нею робітничих зборів як засобу підтримки та схвалення провладної політики.

Ключові слова: «відлига», влада, загальні збори робітників і службовців, мобілізаційний характер економіки, профспілки, тоталітаризм, сталінізм.

Відсутність будь-якої позитивної динаміки трансформації соціалістичної форми власності на засоби виробництва та похідний від неї мобілізаційний характер радянської економіки все частіше та все гостріше висували питання посилення матеріальної зацікавленості безпосереднього товаровиробника. Радянська система господарювання виявилася нездатною до відтворення реальних матеріальних стимулів, а відтак, держава змушена була замінювати їх тотальним залякуванням суспільства.

Втім, цей спосіб, ефективний за часів сталінщини, виявився абсолютно непридатним для епохи «відлиги», методологія якої вибудовувалася на зовнішньо показовому запереченні сталінізму з одночасним проголошенням елементів радянського лібералізму. Зрозуміло, що така політична рокировка владної методології вимагала пошуку нових форм примусу та вироблення заходів, які б забезпечували виконання виробничих норм. Робітничі збори, що первісно розглядалися владою як форма масової участі трудящих в управлінні виробництвом, підходили для цього якнайкраще. Звідси й така пильна увага до них у період «відлиги» з боки владних структур, коли відчуженість виробника від засобів виробництва почала особливо гостро даватися взнаки. Їх вагомість в системі державного управління забезпечували дві обстави. По-перше, робітничі зібрання можна було легко видати за особливий вияв соціалістичної демократії, що повністю вписувалося в методологію «відлиги». По-друге, збори робітників і службовців знаходилися в зоні компетенції професійних спілок, що за певних обставин теж могло свідчити про зростання ваги масової громадської організації. Останнє, загалом, теж знаходилося в методологічному колі «відлиги», хоча й породжувало функціональну суперечність у діяльності

цієї громадської організації, покликаної від самого початку захищати інтереси трудящих перед власником засобів виробництва, а не маскувати суперечності економічної системи.

Оскільки поставлене коло питань виступає складовою проблеми дослідження радянської моделі тоталітаризму, з руйнівними наслідками якої українська спільнота безуспішно бореться вже більше чверті століття, її сучасне наукове осмислення видається нам достатньо актуальним. Проблема набуває також рис актуальності з огляду на надзвичайно складний та суперечливий сьогоднішній стан суспільства. Воно характеризується нерозвинутістю профспілкового руху на загальному тлі абсолютно неконсолідованого і розбурханого стану українського суспільства. Зазначене не дозволяє трудівникам цивілізовано відстоювати свої інтереси, що особливо неприпустимо в годину суперечливих і не завжди виважених реформ.

Вивчення наукової літератури з історії окресленої проблематики особливої зацікавленості з боку колег-істориків нами виявлено не було. Значною мірою цю індиферентність можна пояснити певними перекосами, що нині мають місце в формуванні проблематики досліджень, внаслідок яких з поля зору сучасників випадає цілий пласт становлення, розвитку та причин краху радянської моделі тоталітарних відносин. Звичайно, в глобальному значенні 74 роки для історії мало що значать, і може б про це не варто було б і згадувати, якби з аналізу не виключалася ціла історична епоха, що є неприпустимою розкішшю для суспільства, яке знаходиться лише у витоках розбудови власної державності.

Цю прогалину в історичних дослідженнях дещо компенсують напрацювання політологічного характеру. Для розуміння динаміки методології проблеми важливою тут є праця В. Ф. Цвиха [11], який розглядає розвиток методологічних засад профспілкового руху крізь призму становлення громадянського суспільства, а також дослідження О. М. Тупиці, в якому висвітлюється політичний аспект діяльності цієї громадської організації [10]. Серед праць, безпосереднім предметом дослідження яких постають робітничі збори в контексті профспілкової діяльності, чи не єдиною є наша стаття більше як півторадесятирічної давності. Її метою була лише постановка питання. Тому з позиції сьогоднішнього розуміння тогочасних процесів вона звичайно ж потребує доопрацювання з точки зору політичного значення загальних зборів робітників і службовців [2]. З-поміж досліджень, що дають змогу повніше «вписати» поставлену проблему в хрущовську добу, найбільш свіжими є «Нариси новітньої історії України» А. М. Русначенка [8], що, однак, жодним чином не компенсує брак спеціальних історичних досліджень. Таким чином, актуальність теми, її безпосередня дотичність до проблеми процесу модернізації радянського тоталітаризму зразка 50-х – 60-х рр. минулого століття, а також відсутність сучасних наукових розробок у царині політичної діяльності тогочасних професійних спілок дають нам вагому підставу для подальшого поглиблення проблеми.

Тому метою дослідження є аналіз діяльності професійних спілок у царині визначення політичної значущості робітничих зборів для влади «відлиги». Для виконання поставленої мети планується розв'язання таких дослідницьких завдань: визначення причин утримання зборів робітників і службовців у межах профспілкової компетенції, з'ясування принципової відмінності між ними та іншими формами організації суспільства, такими як профспілкові збори та виробничі наради цехів і підприємств, які в період «відлиги» отримали статус постійно діючих. Зрештою, пошук пояснення причин активізації проблеми робітничих зборів командою «відлиги». Віддаючи належне окресленим завданням, наголосимо на вагомості визначення причин перенесення зборів з вузьких рейок виробничих завдань на широку політичну колію. За попередню гіпотезу аналізу взято припущення, що збори робітників та службовців були важливим інструментом мобілізації трудящих на виконання партійно-державних накреслень. Враховуючи те, що предметом дослідження є політичний аспект їх функціонування, а його об'єктом постає громадська організація, що займала важливе місце у тогочасній політичній системі, виконання цього дослідження здійснюватиметься в межах форм та методів, характерних для політичної історії.

Насамперед, спробуємо обґрунтувати виправданість використання в дослідженні запропонованої нами попередньої гіпотези про похідний характер участі трудівників в управлінні виробництвом від мобілізаційного характеру радянської економіки. До її основних рис сучасники відносять соціалістичну форму власності на засоби виробництва та підміну матеріальних стимулів позаекономічними, на кшталт примусу, мобілізації, директивного управління тощо. Не можна, мабуть, відкидати й психологію страху в суспільстві, щедро засіяну ще на зорі радянської влади, яка на середину 50-х рр. вже дала свій плідний врожай. Переважання цих чинників у процесі управління потребувало постійного схвалення та підтримки з боку трудящих. Без них втрачався будь-який сенс функціонування такої економіки і, тим більше, розбудови такого, з дозволу сказати, «нового» суспільства. Задекларовані партією влади завдання дійсно були багатообіцяючими. Тому лише самих позаекономічних стимулів для їх вирішення тут було замало. Тим більше, що ідеологія подавала Радянський Союз як країну робітників і селян. «Для успіху в реалізації висунутих завдань, – пише дослідник А. С. Сенявський, – необхідна була їх добровільна та енергійна підтримка суспільством, більшістю населення, масовий ентузіазм, форми організації, що об'єднують і спрямовують широкі верстви» [9, с. 26]. Робітничі збори в цьому відношенні були просто ідеальним варіантом. Враховуючи профспілкову підпорядкованість партії влади, вони могли зорганізувати будь-яку підтримку. У зв'язку з цим звернімо також увагу на термінологію, що супроводжувала та вже стала звичною в ході розбудови радянської економіки. Цілі покоління радянських людей не виконували плани п'ятирічок, а «боролися» за їх виконання. Ця «боротьба» й була найбільш характерною ознакою економіки мобілізаційного зразка.

У жодній країні з ринковою економікою «боротьби» за виконання будь-то денних, місячних чи річних завдань не спостерігалось. Там робітники без докладання надзусиль виконували доведені до них норми виробітку, які були точно розраховані за широким спектром параметрів. В утвердженні цієї психології «боротьби» свою роль відіграли і робітничі збори. Методологічно вони повністю відповідали ідеям «відлиги», яка замість культу окремої особи визнала прерогативу трудящих мас, очолюваних авангардом. Із запереченням можливих опонентів на кшталт того, що робітничі збори не були винаходом творців «відлиги», а використовувалися й у попередні часи, можна погодитися, правда з невеликою, але принциповою обмовкою. Справа в тім, що в часи класичного сталінізму влада менше потребувала підтримки з боку трудівників. Для вирішення своїх накреслень вона широко використовувала жорсткі силові методи. Оскільки вони б повністю заперечували виголошений М. С. Хрущовим політичний курс, скористатися ними в таких масштабах прийдешня влада просто не могла. Тому, очолювана цим керманічем команда змушена була шукати інші, м'якші та, головне, тонші методи організації мас. Крім того, новим лідерам необхідно було знайти якісь нові важелі подолання відчуження виробника від засобів виробництва, доведеного сталінщиною до крайньої межі. З цієї точки зору робітничі збори теж підходили якнайкраще.

Таким чином, зацікавленість партії влади в організації та проведенні загальних робітничих зборів очевидна. Але чи не дублювали вони іншу форму участі трудівників в управлінні, такими як виробничі наради, зведені грудневим (1957 р.) Пленумом ЦК КПРС до рангу постійно діючих (ПДВН) та наділених колосальними, хоч і формальними, повноваженнями? Переконані, що ні. Узагальнюючи їх численні функції, зазначимо, що вони були покликані об'єднати зусилля новаторів, передовиків виробництва, раціоналізаторів та винахідників, науково-технічних товариств, спрямувати їх зусилля на вдосконалення виробництва через рішення ПДВН. З політичної точки зору їх першочерговим завданням було створення ілюзії подолання відчуженості робітника від засобів виробництва. Отже, в процесі діяльності політична складова проглядається досить виразно, але її реалізація здійснювалася ними через конкретні форми вдосконалення виробничого процесу.

По-іншому складалася доля загальних зборів робітників як у масштабі підприємства, так і в його підрозділах: цехах, дільницях, бригадах. Порівняно з виробничими нарадами вони були значно «обділені» увагою партії влади. Якщо перші були предметом її пильної уваги в 1929, 1955, та 1957 рр., то збори робітників жодного разу не розглядалися, ні на державному, ні на партійному рівнях. У кращому випадку в партійних ухвалах вони фігурували через кому з його іншими формами організації суспільства. Розмірковуючи над причинами цієї «несправедливості», ми дійшли висновку, що причини цього стану криються в організаційних особливостях професійних спілок СРСР, точніше, в двох основоположних принципах їх будови – масовості та багатofункціональності. Спочатку стосовно першого. Раніше нам вже вдалося підрахувати відсоток охоплення профчленством в Українській РСР. Станом на

1957 р. профчленством тут було охоплено 93,7 % працюючих, або 7,9 млн. осіб та 98,2 % молоді (592,1 тис. осіб). Підрахунок профспілкових компетенцій у Положенні про права ФЗМК, розробленому ВЦРПС і затвердженому Указом Президії Верховної Ради СРСР 15 липня 1958 р., що надало їм силу Закону, дозволив з'ясувати, що в ньому налічувалося 67 повноважень [1, с. 57; 61–62].

Наведені цифри означають, що кожне узаконене в такий спосіб повноваження могло розглядатися не лише на зборах робітників та службовців, де близько ста відсотків присутніх були членами профспілки, але й на профспілкових зборах. Порядок денний цих двох типів зборів, на наш погляд, не міг збігатися лише в колі організаційних питань профспілок. З огляду на цю обставину, партійним комітетам не було сенсу наполягати на винесенні того чи іншого питання на збори робітників. Значно якісніше це міг зробити ФЗМК, який знаходився під контролем партійних комітетів, а також під опікою власної спілкової вертикалі. Крім того, ФЗМК мав свою структуру штатних та позаштатних працівників, а в самому комітеті організовувалися комісії з найбільш важливих питань профспілкової діяльності, кожна з яких досконально знала напрямок своєї роботи. За цих обставин партійному комітету простіше було запропонувати підготовку того чи іншого питання на профспілкові, а не на робітничі збори. Але, в такому випадку, логічним постає питання про доцільність збереження партією цього атрибуту демократії радянського зразка. Можемо зробити припущення, хоча й з дуже низьким відсотком імовірності, що тут вона спиралася на абсолютно формальну причину. Не всі ж, скажімо, робітники та службовці були членами профспілки, а значить ті, що залишилися поза їх членством, мали право на власне зібрання. При бажанні та за гострої необхідності зазначене можна було навіть виставити на щит переваг радянської демократії.

І все ж таки, думається, що ця обставина за всієї її зовнішньої привабливості, не відносилася до вирішальних, яка дозволяла робітничим зборам залишатися в об'ємі санкціонованих владою зборів робітників. Дозволимо собі нагадати, що до будь-якого зібрання влада ставилася з великою обережністю. Кожні такі сходи, навіть за часів хрущовського лібералізму, були жорстко регламентовані владою. Навіть демонстрації трудящих у той час проводилися лише двічі на рік. Проте при такому надзвичайно обережному ставленні до них влада залишала робітникам можливість проводити масові збори. Очевидно, що мали місце якісь латентні причини, що зберегли робітничі збори формою вираження робітничих інтересів. Останнє ставить перед дослідниками завдання пошуку причин такої тоталітарної «щедрості». Жодного пояснення з означеної проблеми ані в історичній літературі, ані в документах архівів нами знайдено не було, що дозволяє висунути власне припущення, хоча, на перший погляд, може скластися враження про його сюрреалістичний характер.

Логіка наших міркувань така. Залишити профспілкові збори в ролі єдино можливої форми вираження позиції провідного класу суспільства, яким виголошувався робітничий клас, було явно не на користь владі. Справа в тім,

що радянська модель тоталітаризму – це особлива система суспільних відносин, вибудована на складній та суперечливій системі стримувань та противаг. Вона формувалася в такий спосіб, щоб запобігти виникненню щонайменших загроз для влади. Загальні збори робітників і службовців були складовою цієї системи. Як на нашу думку, вихідним положенням для з'ясування зазначеного може бути надзвичайно висока здатність владників тоталітарної системи до підозри. Підозри до всього, що хоч якось пов'язувалось з питаннями організації класу: будь то профспілки з їх профспілковими зборами чи збори робітників, які теж організовувалися тією ж громадською організацією. Тому в цьому відношенні влада, як і в інших випадках, не могла робити ставку на якусь одну, хай навіть і на надійнішу інституцію. Намагаючись мінімізувати ризик, радянська держава завжди намагалася розділити, а то й продублювати їхні повноваження. Припускаємо, що це повною мірою стосується як робітничих зборів, так і зборів профспілок. Партія влади змушена була зберігати альтернативність цих зібрань, щоб у випадку гострої необхідності скористатися однією з них як важелем для скасування рішення того зібрання, що прийняло з точки зору влади неправильне рішення. Тобто, в нашому випадку альтернативність треба розглядати як спосіб обстоювання власних інтересів. У добу «відлиги» пріоритет із цього питання було віддано саме загальним зборам робітників і службовців. На аргументації цього припущення зупинимося дещо пізніше, зараз же лише нагадаємо, що рішення одних і других знаходилися у сфері компетенції професійних спілок.

Професійні спілки СРСР на той час були міцною та гарно структурованою масовою громадською організацією. З одного боку, владі така організація була необхідна, оскільки вона значно спрощувала управління суспільством, зорганізованим на суцільних суперечностях та протиріччях, ретельно замаскованих ідеологічними штампами. З іншого боку, загальновідомим є й інше: наявність організації завжди несла в собі елементи загрози для влади. Навіть в умовах тоталітаризму ніхто не міг дати гарантій того, що комусь не спаде на думку використати профспілки як форму для реалізації власних політичних намірів. Спало ж на думку інженеру з Макіївки, який переконався в марності своїх звернень до шахтного комітету, оголосити в 1972 р. створення альтернативної профспілки з власним статутом. До речі, одне з перших громадських засуджень цього кроку відбулося не на профспілкових зборах, як того можна було очікувати, а на зборах робітників і службовців.

Слід визнати, що в позиції владників у цьому відношенні певна логіка простежується. І тут ми повертаємося до опущеної вище аргументації стосовно верховенства загальних зборів перед профспілковими. За тогочасною ідеологією робітничі збори за статусом стояли вище профспілкових, позаяк представляли провідний клас. Профспілкові ж збори представляли лише профспілку – громадську організацію цього класу. Для посилення нашої позиції пошлемося ще на один, не менш переконливий, приклад. Це

шахтарські страйки кінця 80-х рр. минулого століття. Тоді ряд профспілкових комітетів шахт, колективи яких виступили з протестом, підтримали страйкарів, а не владу. Звичайно, ці приклади виходять за хронологічні межі «відлиги», але потенційність такої незгоди профспілок з владою була достатньо реальною. Саме цей етап тоталітарних відносин був для влади дуже непростим. Саме в часи «відлиги» відбулося зародження дисидентського руху. Та й когорта «шістдесятників» теж сформувалася саме на її теренах.

Тоді цілком закономірно постає питання, а які ж саме проблеми могли стати предметом обговорення загальних зборів робітників і службовців? Повторимося, але ЦК КПРС детальних інструкцій з цього приводу ніколи не давав. Комплексного вивчення і прийняття рішення, навіть на рівні постанови ЦК, теж було відсутнє. Комплексних дійсно не було. Тим не менше, час від часу до практики робітничих зборів партійні інстанції зверталися. Особливо часто вони проводилися в час загострення політичної ситуації. Так, після XX з'їзду КПРС і гучного виступу на ньому М. С. Хрущова політичне напруження сягнуло свого апогею. Для організації підтримки партійної позиції з боку широких верств трудівників щодо засудження культу особи міськкоми та райкоми партії широко використали робітничі збори. Цікава оцінка цього досвіду з боку самої партії прозвучала в Постанові ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про подолання культу особи та його наслідків». «ЦК КПРС констатує, – зазначалося в ній, – що обговорення в партійних організаціях і загальних зборах трудящих (курсив наш – В.Д.) питання про культ особи та його наслідки пройшло за великої активності членів партії та безпартійних і, що лінія ЦК КПРС знайшла в партії і народі повне схвалення і підтримку» [5, с. 115].

Звернімо увагу, що питання обговорювалося на загальних, а не на профспілкових зборах, що свідчить про ступінь пріоритетності для влади цієї форми зібрань. Це – перший висновок, який напрошується з наведеної цитати. Другий: влада «відлиги» використовувала загальні збори робітників і службовців з метою отримання від народу «схвалення» та «підтримки». На нашу думку, це означає, що влада «відлиги» для власного утвердження в боротьбі зі своїми політичними опонентами намагалася заручитися підтримкою суспільства. І, нарешті, третій висновок. Масове обговорення на робітничих, а не на профспілкових зборах такого важливого питання, як засудження культу особи та його наслідків свідчить про те, що партійні організації давали знати керованим ними профспілковим структурам, що на загальні збори робітників і службовців слід виносити найбільш важливі питання, передусім, – політичного характеру. Винесенням та розглядом проблеми засудження культу особи на робітничі збори була започаткована традиція розгляду на них важливих для партії політичних питань. Фактично через збори робітників і службовців партія організовувала підтримку своїх політичних рішень з боку широких верств трудящих.

Інша річ, що ця підтримка не завжди була такою, що могла сподобатися партійним комітетам. Наприклад, артільник з Херсонщини С. П. Старюк на

лекції, яка передувала робітничим зборам, на яких мало розглядатися питання про засудження культу особи, з цього приводу заявив: «Тридцять вісім років ви обманювали народ своїми обіцянками, а нічого не робили. В магазинах немає нічого, народ ходить голодний. Чому ви не говорите народу, скільки людей розстріляли, а тепер намагаєтеся звалити на когось. Де ви тоді були і що робили?». Втім, весь запал нашого героя за ніч випарувався, і вже з самого ранку він прийшов до парткому й просив вибачення за свій вчинок [12, с. 32]. Вочевидь тут далось взнаки тривале перебування цього громадянина в системі тоталітарного впливу сталінської доби. Втім, його каяття не завадило передати сказане до місцевого підрозділу КДБ, а звідти разом з іншими, ретельно занотованими висловлюваннями, вже у вигляді аналітичної записки, потрапити прямо до ЦК Компартії України. Оскільки такі надходження свідчили про неоднозначну оцінку громадянами важливого для влади політичного заходу, вони не могли залишитися поза увагою вищого партійного органу республіки.

Зазначене дозволяє розгледіти значення загальних зборів робітників і службовців у дещо незвичному, навіть конспірологічному значенні. Йдеться про можливість владних структур розглядати їх як джерело надходження інформації про реальне ставлення суспільства до тих чи інших політичних подій. Пропаганда «відлиги» зробила людей дещо розкутішими. Відчуття страху, прищеплене їм за часів сталінщини, значно притупилося, що робило їх виступи на подібних зібраннях значно гострішими і відвертішими. По суті, за посередництва зборів влада отримала можливість краще і повніше зрозуміти настрої в суспільстві та, навіть, передбачити їх подальшу перспективу. Немає сумнівів у тому, що у відповідному відділі ЦК ця інформація систематизувалася, аналізувалася й доповідалася першим керівникам. У Центральному державному архіві громадських об'єднань зберігаються цілі стоси таких документів, що свідчить про те, що вищий партійний орган був далеко небайдужим до цих надходжень з місць. Отже, для вищого партійного керівництва республіки збори робітників та службовців виступили ще в одній іпостасі, якій апріорі не могло бути місця в часи класичного сталінізму. Зате в добу «відлиги» вони перетворилися у важливе джерело політичної інформації. Переконані, що ця обставина була не останньою в переліку аргументів, які обумовили прийняття 10 травня 1956 р. Постанови ЦК Компартії України «Про недоліки проведення робітничих зборів», а 12 червня Укрпрофрада, деталізуючи партійну ухвалу, прийме власну постанову «Про практику проведення загальних, цехових та дільничних зборів на підприємствах Української РСР» [4, арк. 2].

Наголошуємо на ретельності підготовки цього документа. Політична значущість для партії влади загальних робітничих зборів викликала необхідність ретельного вивчення їх організації. Тому задовго до прийняття партійної ухвали цей аспект було ретельно перевірено. Аналіз доповідних записок, що надходили з місць до центру в 1955 р., дозволяє виокремити основні недоліки. По-перше, практично всі дописувачі інформували вищий

партійний орган республіки про численні факти ігнорування зборів з боку керівників підприємств практично всіх областей республіки. Причому, деякі з них свідомо уникали відвідування цих заходів, використовуючи засоби, не гідні вчинку першого керівника. Наприклад, директор Стрийського заводу «Металіст» регулярно «хворів» при проведенні зборів або «від'їжджав» у відрядження, що помітили навіть рядові учасники цих зібрань. Директор Київського таксомоторного парку перед зборами терміново «від'їжджав» до Міністерства. Дійсна причина його відсутності була викрита особами, що перевіряли хід проведення робітничих зборів [13, арк. 23]. Така позиція перших керівників абсолютно не відповідала методології «відлиги», тому в Постанові ЦК була рішуче засуджена.

Другою проблемою організації робітничих зборів було визначення порядку денного. Справа в тім, що через близькість питань, що виносилися на розгляд профспілкових або робітничих зборів, засідання виробничих нарад їх часто плутали. Особливо це стосувалося самих робітників. Утім, причина цього не повинна дивувати. Адже, якщо ще робота виробничих нарад регламентувалася спочатку відповідною постановою ВЦРПС, а потім спеціальним Положенням, порядок проведення профспілкових зборів визначався Статутом профспілок і відповідними інструкціями ВЦРПС, то чіткі інструкції з організації та проведення загальних зборів, що мали б нормативне значення, були відсутні. Це й вносило серйозну плутанину в компетенції цих трьох видів сходин. Нам доводилося стикатися з тим, що одне й те ж питання обговорювалося на робітничих і профспілкових зборах. Нашому здивуванню не було меж, коли те саме питання стало предметом обговорення на виробничій нараді цеху. На жаль, не вдалося встановити, чи мав місце такий же збіг текстів рішень.

Є всі підстави стверджувати, що ситуація почала змінюватися після ХХ з'їзду КПРС та обговорення на загальних зборах робітників і службовців питання про засудження культу особи та його наслідків. Очевидно, що партія влади визнала цей досвід вдалим і в подальшому на робітничі збори виносилися питання, що мали загальносоюзне і надзвичайно важливе для неї значення. До них належало питання обговорення директив п'ятирічних планів, підведення підсумків соціалістичного змагання з суміжниками, питання підвищення заробітної плати та скорочення робочого дня і навіть Програми побудови комунізму.

Щоб підтвердите сказане та наголосити на політичному значенні зборів, розглянемо широко обговорюваний під час їх проведення Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1956 р. «Про скасування судової відповідальності робітників і службовців за самовільний відхід з підприємств та установ і за прогул без поважної причини» [6] (переклад назви документа авторський – *В.Д.*). Вважаємо, що, розглянувши його значимість для влади з політичної точки зору, ми отримаємо й підстави для певних висновків щодо причин його винесення на порядок денний. Отже, з точки зору інтересів влади, його допустимо розглядати в двоякому політичному вимірі. Перший – це його

загальна політична спрямованість, про що красномовно свідчить час його затвердження. Від дня розвінчання М. С. Хрущовим культу особи, яке стало нездоланим політичним водорозділом між новими та старими керманічами країни, пройшло трохи більше двох місяців. Боротьба за утвердження нової команди при владі, сягнувши свого апогею, ще не була оформлена відповідною постановою правлячої партії. До прийняття постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» залишалося трохи більше двох місяців. Тому абсолютно логічним кроком з боку партії влади було винесення цього питання на обговорення загальних зборів робітників і службовців. По суті, нова політична команда, публікуючи цей Указ, намагалася відмежовуватися від сталінізму, демонструючи трудівникам перевагу власної методології державного будівництва над сталінською. Виносячи це питання на обговорення широкого загалу, нова політична команда намагалася також заручитися підтримкою робітників і службовців.

Другим політичним виміром було визначення мотивів прийняття Указу є його подача наслідком глибоких змін, що відбулися в країні. Такими визнано зростання свідомості трудящих, підвищення їх матеріального добробуту й культурного рівня, а також зміцнення дисципліни на підприємствах і в установах. Останнє, треба думати, і давало підстави для заміни судової відповідальності заходами дисциплінарного та громадського впливу. Білі нитки цієї щойно зшитой політичної конструкції видно неозброєним оком. Не було в нового лідера таких досягнень, а ні в підвищенні рівня добробуту, а ні в культурному розвитку. Тим більше, що в людській пам'яті ще свіжими були щорічні сталінські знижки на продукти харчування та предмети першої необхідності, які показували позитивну динаміку процесу. Тут ми не говоримо про їх природу і спосіб винайдення коштів для них. Головне – вони були очікуваними й бажаними в народі. І влада їх в цих очікуваннях не обманювала. Тому в цих аспектах новій політичній команді було важко конкурувати з попередниками. Оголосивши про серйозні зрушення в цій сфері, М. С. Хрущов авансував досягнення, яких ще не здобув, запозичивши при цьому й частину сталінських заслуг. За цих обставин новий політичний лідер повинен був переконати спільноту в тому, що ці здобутки реальні, а рівень свідомості дійсно зріс. Нова команда використала для цього метод, умовно названий нами методом хибного посилю. Його схема досить проста. У наведеному нами прикладі хибним посилю за своєю сутністю є зростання добробуту, культурного рівня та свідомості. На основі хибного посилю приймається політичне рішення, яким є Указ «Про скасування судової відповідальності...». Він і узаконює відсутнє «зростання» всього переліченого вище. Логіка така: за відсутності вагомих підстав ми б судової відповідальності не скасували. У Сталіна їх не було, тому він змушений був її запровадити. Тонкість моменту полягає в тому, що в кінці цього ланцюжка посилення робиться вже не на реальний стан справ, а на щойно виданий документ з первісно хибним посилю.

Отже, за цих обставин, з точки зору інтересів влади, ідеальним варіантом подальшого розвитку подій виглядає організація обговорення політичного, за своєю сутністю, документа. Кращого ж зібрання, ніж загальні збори робітників і службовців, для цього годі було й шукати. Тим більше, що знаходилися вони в колі компетенцій професійних спілок – наймасовішої громадської організації з гарно вибудованою структурою та організаційною вертикаллю, політично підпорядковуючись при цьому керівній та спрямовуючій силі правлячої партії. Якщо взяти до уваги, що в УРСР на той час було приблизно 12 000 промислових підприємств, у зборах яких, згідно звітів ФЗМК, брали участь приблизно 90 % працівників, то пропагандистський вплив робітничих зборів є вражаючим.

Втім, ми далекі від думки, що загальні збори робітників були інструментом, який стовідсотково давав владі бажаний ефект. Архівні документи рясніють прикладами байдужого ставлення їх учасників до питань, що виносилися на обговорення. Так, на шахті № 17 тресту «Будьоніввугілля», що в Донецькій області, шахтним комітетом були скликані загальні збори, на яких пропонувалося розглянути лист ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР до працівників вугільної промисловості. На шахті працювало 1400 осіб, з яких на зборах були присутніми 190, дець близько 14 % зайнятих на виробництві. Після оголошеної перерви в залі залишилося 48 осіб, тобто 75 % достроково залишили збори. Однак цією кількістю голосів, тобто 3,2 % від загального числа працівників шахти, і було прийнято рішення на підтримку ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Інша річ, що цей прикрий для влади випадок став предметом розгляду на засіданні президії обласної ради профспілок, яка наголосила на неприпустимості подібного та оголосила догану голові шахтного комітету [7, арк. 186]. Втім, наведений приклад навряд чи можна визнати за типовий. Партійні та профспілкові організації, з огляду на політичний характер питань, що виносилися на обговорення зборів робітників і службовців, настільки ретельно їх готували, що цей випадок можна вважати скоріше за виняток, аніж за правило. Ліберальна за радянськими мірками «відлига» настійливо перетворювала загальні збори робітників та службовців у дієвий інструмент політичної підтримки влади з боку широких верств трудящих.

Викладене вище дозволяє зробити декілька прикінцевих висновків. По-перше, владою «відлиги» було зроблено рішучий крок до перетворення загальних зборів робітників і службовців з інструменту управління виробництвом на інструмент її політичної підтримки з боку широких верств трудящих. По-друге, у зв'язку з цим професійні спілки, в зоні компетенції яких вони перебували, відверто постали в ролі захисника політичних інтересів влади, що унеможливило повноцінну реалізацію захисної функції громадської організації. По-третє, характер організації та проведення профспілками робітничих зборів засвідчив посилення залежності очільників «відлиги» від підтримки та схвалення її політики з боку широких верств населення. З точки зору інтересів влади це підвищувало значущість

громадської організації, водночас збільшуючи її функціональну латентність. Останнє дає можливість характеризувати «відлигу» як більш вишуканий варіант тоталітарних відносин у порівнянні з класичним сталінізмом. Подальше наукове поглиблення цієї проблеми вбачається нам можливим у дослідженні колективно-договірної практики, яка теж знаходилася в зоні компетенцій профспілок і сприймалася ними як форма колективного управління виробництвом.

Список використаних джерел

1. Докашенко В. М. «Відлига» в контексті розширення прав і обов'язків професійних спілок / В. М. Докашенко // Грані історії: зб. наук. праць. – Артемівськ : Вид-во ГІМ ДВНЗ «ДДПУ», 2015. – Вип. 8. – С. 46–67.
2. Докашенко В. М. Загальні збори робітників і службовців – зворотний бік радянської демократії / В. М. Докашенко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Даля. Історичні науки. – 2002. – № 9 [55]. – С. 90–96.
3. Информация о работе, проведенной профсоюзными организациями по выполнению постановления ЦК КП Украины от 10 мая 1956 года «О недостатках в проведении рабочих собраний» // Центральный державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1227. – Арк. 1–5.
4. Інформація Укрпрофради про хід виконання постанови ЦК Компартії України «Про недоліки в проведенні робітничих зборів» // Центральный державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1227. – Арк. 6–10.
5. О преодолении культа личности и его последствий. Постановление ЦК КПСС 30 июня 1956 г. // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). (КПСС в резолюциях...) – Т. 9. – 1956–1960. – 9-е изд., доп. и испр. – М. : Политиздат, 1986. – С. 111–129.
6. Об отмене судебной ответственности рабочих и служащих за самовольный уход с предприятий и из учреждений, и за прогул без уважительной причины. Указ Президиума Верховного Совета СССР. 25 апреля 1956 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5077.htm (дата звернення 24.07.2018)
7. Протокол заседания президиума Донецкого областного совета профсоюзов от 13 июля 1957 г. // Донецький обласний державний архів. – Ф. 920. – Оп. 2. – Спр. 229.
8. Русначенко А. Нариси новітньої історії України. / А. Русначенко. – Кн. 4. – К. : Видавець Олег Філюк, 2017. – 539 с.
9. Сенявский А. С. Советская мобилизационная модель экономического развития : историко-теоретические проблемы / А. С. Сенявский // Мобилизационная модель экономики : исторический опыт России XX века : сборник материалов всероссийской научной конференции (Челябинск, 28–29 ноября 2009 г.) / под ред. Г. А. Гончарова, С. А. Баканова. – Челябинск : ООО «Энциклопедия», 2009. – С. 22–31.

10. Тупиця О. М. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування / О. М. Тупиця. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2008. – 352 с.
11. Цвих В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство : теорія, методологія, практика / В. Ф. Цвих. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
12. Цит. за : Докашенко Віктор. Соціально-політичні конфлікти в період «відлиги» // Нова політика : науково-публіцистичний журнал. – Київ, 2001. – № 5 (37). – С. 32–35.
13. ЦК КПУ. Отдел агитации и пропаганды. Справка (подписана зав. оргсектором Укрсовпрофа) // ЦДАВО України. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 1061. – Арк. 6–10.

References

1. Dokashenko, V. (2015). *The Thaw in the context of the extension of the rights and obligations of trade unions. Grani istoriyi (The Faces of History)*. Artemiv'sk: HIFL SHEI DSPU, 8. 46–67 (in Ukr.)
2. Dokashenko, V. (2002). *The general workers and employees' meetings is the backdrop of Soviet democracy. Visny`k Sxidnoukrayins`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Dalya. Istory`chni nauky` (Bulletin of the East-Ukrainian National University named after Dahl. Historical sciences)*, 9 [55], 90–96 (in Ukr.)
3. *Information on the work carried out by trade union organizations to implement the decree of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine of May 10, 1956, "On the shortcomings in the conduct of workers' meetings"*. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrayiny (Central State Archive of the Supreme Governments and Administrations of Ukraine (CSASGA of Ukraine)), f. 2605, rec.st. 8, c. 1227. pp. 1–5 (in Russ.)
4. *Information from the Ukrprofrada on the progress in implementing the decree of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine "On the shortcomings in the conduct of the workers' meetings"*. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrayiny (CSASGA of Ukraine), f. 2605, rec.st. 8, c. 1227. pp. 6–10 (in Ukr.)
5. *On overcoming the cult of personality and its consequences. Decree of the Central Committee of the CPSU on June 30, 1956. (1986). Kommunisticheskaja partija Sovetskogo Sojuza v rezoljucijah i reshenijah sez dov, konferencij i plenumov CK (1898–1986) (The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Plenums of the Central Committee (1898–1986))*. Moscow: Politizdat, 9, 111–129 (in Russ.)
6. *On the abolition of the judicial responsibility of workers and employees for unauthorized leaving from enterprises and institutions, and for absenteeism without a good reason. Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. April 25, 1956*. Retrieved from http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5077.htm (in Russ.)
7. *The protocol of the meeting of the Presidium of the Donetsk Regional Council of Trade Unions of July 13, 1957*. Donets`kyj oblasnyj derzhavnyj arxiv (Donetsk Regional State Archive), f.920, rec. st. 2, c. 229 (in Russ.)
8. Rusnachenko, A. (2017). *Essays on the Newest History of Ukraine*. Kyiv, 4, 539 (in Ukr.)

9. Senyavskiy, A. (2009). *Soviet mobilization model of economic development: historical and theoretical problems. Mobilizatsionnaya model' ekonomiki: istoricheskii opyt Rossii XX veka (The mobilization model of the economy: the historical experience of Russia of the twentieth century)*. Chelyabinsk: "Encyclopedia", 22–31. (in Russ.)
10. Tupytsya, O. (2008). *Trade Unions in the Political System of Modern Society: Measurements of Functioning*. Dnipropetrovsk: Publishing House of Dnipropetrovsk University, 352 p. (in Ukr.)
11. Tsvykh, V. (2002). *Trade Unions and Civil Society: Theory, Methodology, Practice*. Kyiv: Kyiv Polytechnic Institute, 376 p. (in Ukr.)
12. The quotation from Dokashenko, V. (2001). *Socio-political conflicts during the Thaw period. Nova polityka. Naukovo-publytsystychnyy zhurnal (New Policy. Scientific Journal.)*, Kyiv, 5 (37), 32–35 (in Ukr.)
13. *Central Committee of the Communist Party of Ukraine. Department of Agitation and Propaganda. Information (signed by the head of the organizational structure of Ukrsoyprof)*. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (CSASGA of Ukraine), f.2605, rec.st. 8, c. 1061, pp. 6–10 (in Russ.)

V. M. Dokashenko

Trade unions and workers' meetings. Political aspects of the thaw mobilization tool

The tracing of the functioning of the workers' meetings as a form of social organization is an important part of the study of the Soviet model of totalitarian relations and serves as a derivative of mobilizational nature of the Soviet economy. The change of classical Stalinism into a liberal Thaw pushed the power to adjust this form of social organization in the most beneficial for it way.

The purpose of the research is to analyze the trade unions' activities in the realm of political significance of the workers' meetings for the power in the mid-1950's – the mid-1960's. As the previous hypothesis of the analysis, it is assumed that the workers and employees' meetings were an effective instrument for mobilizing the workers to fulfill the party-state drawings and served as an important form of its support by the society. Taking into account the political nature of the subject and object of the research, the latter's implementation is carried out within the framework of the forms and methods characteristic of political history.

In the article, the reasons for the workers and employees' meetings to be included in the trade union competence are determined. The argumentative assumption about the reasons for the authorities to activate this form of social organization during the period of the Thaw is formulated. The principal difference between the general workers and employees' meetings, the meetings of trade union organizations and the production meetings of shops and enterprises is found out. The reasons for reorientation of the workers' meetings from their consideration of industrial problems to political ones are determined.

The author came to the conclusion that, firstly, the power of the Thaw transformed the general workers and employees' meetings from the instrument of

production management into an instrument of its political support by the broad strata of the working people. Secondly, in the connection with the above, the trade unions, in whose sphere of competence these meetings were, openly projected themselves as a defender of political interests of the authorities, which largely denied the function of protecting the interests of the working people. Thirdly, the nature of the organization and conduct of the workers' meetings by the trade unions have shown an increase in the dependence of the Thaw leaders on the general population's support of their decisions, which, at the same time, increased the significance of this civic organization for the government and further strengthened its political dependence on it.

Keywords: Thaw, power, trade unions, workers' meetings, Soviet model of totalitarianism, Stalinism.

В. Н. Докашенко

Профсоюзы и рабочие собрания. Политические аспекты мобилизационного инструмента «оттепели»

Общие собрания рабочих и служащих трактуются как форма организации общества, которая выступает важной составляющей исследования советской модели тоталитарных отношений. Исследуется значение деятельности профессиональных союзов для власти «оттепели». Сделан вывод об использовании рабочих собраний как средства поддержки и одобрения её политики.

Ключевые слова: власть, общие собрания рабочих и служащих, мобилизационный характер экономики, профсоюзы, тоталитаризм, сталинизм.